

Tidlig jødedom som kontekst for studiet av Det nye testamente. Noen linjer i Sverre Aalens vitenskapelige forfatterskap¹

Per Jarle Bekken
Høgskolen i Oslo
Pb. 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo
Per-Jarle.Bekken@lui.hio.no

Innledning

Det er en glede å få bidra i anledning markeringen av Sverre Aalens 100 årsdag. I høst er det også åtti år siden han i 1929 begynte som student ved Menighetsfakultetet. Et halvt århundre etterpå, og på dagen for tretti år siden, ble han i 1979 hyllet med festskriftet “Israel — Kristus — Kirken”, for sin vitenskapelige innsats og sin tjeneste for Det teologiske Menighetsfakultet.² Den samme høsten ’79 begynte jeg selv på mine teologiske studier ved MF, men jeg rakk aldri å møte Sverre Aalen, siden han så altfor tidlig døde på nyåret 1980. Derfor er mitt kjennskap til han som forsker kun basert på hans litterære arbeider. I mitt foredrag skal jeg se på hvordan noen karakteristiske trekk, som representerte Aalens forskerprofil og teologiske perspektiver, gjenspeiles i flere av hans vitenskapelige arbeider. I stikkords form er disse:

Forskerprofil:

- Originale forskningsbidrag publisert i norsk og internasjonal sammenheng
- Forskning på jødisk materiale i seg
- Tidlig og rabbinsk jødedom som kontekst for studiet av NT
- Analyser av teologiske begreper og begrepskomplekser
- Forsker i kirkens tjeneste

Teologiske perspektiver:

- Syntetisk dualisme som strukturell helhetskonsepsjon
- Universalistisk partikularisme som grunntanke i jødedommen
- Transformasjon av gammeltestamentlige-jødiske motiver til NT

For å forstå noen av disse teologiske perspektivene må vi tilbake til Aalens doktoravhandling fra 1951.³ Fra denne går det også forbindelseslinjer til flere av Aalens senere arbeider med Det nye testamente, som vi skal se. Men først noe nærmere om overskriften i mitt bidrag.

Tidlig jødedom som kontekst for studiet av Det nye testamente

Temaet 'tidlig jødedom som kontekst for studiet av Det nye testamente' kan stå som et program for det Aalen foretar seg i sine nytestamentlige studier. Dette særtrekk ved hans forskning kommer til syne ved at det i flere av hans studier uttrykkes hvordan gammeltestamentlige-jødiske tradisjoner, teologi og terminologi tjener som bakgrunn og referanseramme for nytestamentlige tekster. Et knippe utvalgte sitater fra noen av hans studier kan illustrere dette:

Hittil har man ikke undersøkt om den gammeltestamentlig-jødiske tradisjonen har noe materiale å avgi til belysning av de steder det her gjelder ("Begrepet πλήρωμα i Kolosser- og Efeserbrevet").⁴

"Det er ikke vanskelig å se at mer og mer av terminologien og forestillingsmaterialet på våre steder i Kol.-og Ef.brevet nå begynner å dekkes av paralleller fra den jødiske teologi (ibid.).⁵

Det spørsmål som jeg nå vil reise, er om vi i GT eller jødedommen kan finne forbilleder til dette mønster ("Visdomsforestillingen og Jesu kristologiske selvbevissthet").⁶

The conception of the kingdom of God as a house, or as synonymous with the holy community, must have existed also in Judaism. The traces of it we find in the Jewish and N.T. interpretation of the Nathan prophecy in II Sam vii. 8ff.; I Chron. xvii. 7ff. ("Reign' and 'House' in the Kingdom of God in the Gospels").⁷

St. Paul often speaks of the traditions which he received from the Church ... The technical vocabulary which he uses in such passages is clearly taken over from Judaism. This is so, for instance, of the word "tradition" itself, and also of "receive",

“deliver”, “keep”, etc. It is my contention that the phrase “they are not permitted” falls into the same category (“A Rabbinic Formula in I Cor. 14, 34”).⁸

Noen av disse sitatene uttrykker samtidig noe om Aalens originalitet som nytestamentlig forsker. Han kunne kombinere en dobbel tilnærming til tekstene, dels med en egen evne til det jeg vil karakterisere som tekstimmanente observasjoner og dels med nytt komparativt materiale. Med det første sikter jeg til dette å påvise sammenhenger mellom ord og begreper og deres plass og funksjon i tekstenes formelle struktur og tankeføring. Når han i tillegg fant en bekreftelse for sine observasjoner gjennom nytt komparativt jødisk materiale som kunne belyse tekstene ytterligere, antar jeg at hans forskerglede har vært stor.

Aalens komparasjon og kontrastering av jødiske og nytestamentlige tekster hvilte på et par metodologiske forutsetninger: 1. Han hadde øye for likheter og forskjeller hva angikk generelt idéinnhold. 2. Han kunne videre se etter motivlikhet—ikke bare er de generelle forestillinger sammenlignbare, men likhetene er desto mer interessante om de kan spores på detaljnivå, slik som likhet eller motsvarighet i spesifikk terminologi. I det siste tilfelle kunne en ifølge Aalen spørre om en forfatter har vært under direkte innflytelse av en forfatter eller et skrift, slik som han eksempelvis antyder kan ha vært forholdet mellom de siste kapitlene av skriftet 1. Henok og dets innflytelse på Lukasevangeliet.⁹ Ja, i sine spørsmål om relasjonen mellom oversetteren av 1. Henoks siste deler og forfatteren av Lukasevangeliet drister Aalen seg til å spørre om de kunne ha vært én og den samme: “Was the relationship in question more than a literary one? Was Luke personally acquainted with the man who translated I Enoch? Or was he perhaps himself this man?”¹⁰

Hva menes så med tidlig jødedom og hvilket materiale skjuler seg bak denne terminologien? Aalen bruker flere begreper på denne litteraturen: Spätjudentum; Antik Judentum; Pre-Christian Judaism; Die apokalyptische Literatur des antiken Judentums. Med tidlig jødedom sikter jeg til de jødiske kilder som ligger innenfor tidsrommet ca. 200 f. Kr – ca. 200 e. Kr. Hva så med de rabbinske kilder som Aalen i stor grad benytter og som stammer fra 200-tallet e. Kr og de påfølgende århundrene? Hvor relevante er de til belysning av Det nye testamente? En rettesnor å følge kan være denne: Jødiske tradisjoner belagt i rabbinske kilder¹¹ kan tenkes å gå tilbake til nytestamentlig tid i den grad det rabbinske materialet gjengir tradisjoner og idéinnhold som lar seg identifisere i jødisk materiale fra det første århundre. Når Aalen i sine

nytestamentlige studier refererer til jødisk bakgrunnsmateriale er det så vidt jeg kan se en tilsvarende metodologisk forståelse han forutsetter.

Doktoravhandlingen

Det foreligger to monografier som resultat av Aalens utforskning av jødisk materiale i seg. Den ene er doktoravhandlingen og den andre er boken som kom ut posthumt i 1990. Dette viser hvordan grundige studier av de jødiske kildene for sin egen del ofte er en forutsetning og ikke minst fruktbart for å kunne anvende dette i studiet av Det nye testamente. Temaet for doktoravhandlingen hadde blitt foregrepet av en rekke mindre studier i “Tidsskrift for teologi og kirke” av begrepene ‘lys’ og ‘mørke’ i GT og rabbinismen.¹² Avhandlingen er imponerende som materialsamling betraktet, selv om 2. opponenten Nils Alstrup Dahl påpekte at ikke alt relevant kildestoff var tatt med.¹³ Ikke minst representerte avhandlingen et banebrytende arbeid med de rabbinske kilder i norsk sammenheng.¹⁴ Aalen underlegger tekstene en skarpsindig analyse—han har sine spørsmål, og dem stiller han klart—med fare for at observasjonene ifølge Dahl lett kunne føre til en tendens til å tenke i skjematata og skarpe alternativ.¹⁵ Dahl, som i sin opposisjon var sterkt kritisk til noen av hovedsynspunktene i avhandlingen, hadde også mange lovord om avhandlingen og forskeren Aalen:

Et stort materiale er lagt fram og bearbeidet. Dokt. har vist seg som en energisk forsker, som evner både å gå i detalj og å anlegge store synspunkter. Han tvinger til ny gjennomtenkning av rådende syn i forskningen og har stilt nye problemer under debatt. I hvertfall på noen punkter har han også virkelig skapt øket klarhet og nådd resultater som turde bli stående. Under beskjeftigelsen med avhandlingen har jeg hele tiden hatt følelse av å beskjeftige meg med et betydelig arbeide, som det var umaken verdt å underkaste en inngående kritisk granskning.¹⁶

I emnet for sin avhandling legger Aalen vekt på at det finnes en korrelasjon mellom lys og mørke, dag og natt, kosmos og kaos. Den regelmessige veksling mellom lys og mørke hører med til den verden som Gud skapte, selv om lyset er noe godt og mørket ikke fortjener å kalles godt. Dette betyr ifølge Aalen at også mørket hører med til skaperverket, men da som en ordnet kaosmakt. Det er altså samtidig noe positivt og potensielt negativt ved mørket i dens

korrelasjon til lyset. Mørket blir kun en truende kaosmakt for lyset når den så å si går utover grensene for den kosmiske orden, slik at kaos inntreffer og balansen mellom lys og mørke slås i stykker. For denne motsetning og samhörighet mellom lys og mørke har Aalen preget termen ‘syntetisk dualisme’. Dette tankeskjema gjenfinner han ikke bare i GT, men også i jødisk materiale. Til dette kommenterer Dahl i sin opposisjon: “Dokt. er ensidig interessert i begreper, tankeskjemata, strukturer og ‘systemer’. Av historien i idéhistorien med dens brytninger og overganger merker vi i avhandlingen lite.”¹⁷ På dette punkt skjer det så vidt jeg kan se en metodologisk utvikling i løpet av Aalens forfatterskap: Tendensen til å syntetisere større begrepskomplekser i abstrakte tankeskjema løst fra sin historiske sammenheng står i kontrast til det han gjør i senere arbeider, nemlig å gå fra det abstrakte til det konkrete og i noen grad det historiske i analysen av tekstene. Eksempler på det siste gir hans artikler om Guds rike, og studien om “Lysets begrep i de synoptiske evangelier”, som jeg skal vende tilbake til om litt.

Forestillingen om en syntetisk dualisme i skaperverket utmynter han spesielt i artikkelen “Kosmos og kaos i bibelsk tenkning”.¹⁸ Her viser han hvordan motivene mørke, havet og ørken er metaforer på kaoskrefter som kan ha en positiv oppgave i den kosmiske husholdning som en ordnet kaosmakt, men som også har potensiale til å gå utover sine grenser og bli truende for mennesket og skapningen, eller som Aalen sier det: “Den verden som Gud har ordnet for mennesket og satt det inn i, er altså en verden med truende farer som så å si ligger i utkanten og lurere.”¹⁹ Ifølge Aalen er denne farefylte og ustabile verdensorden ikke en følge av synden, men skapt av Gud. Men samtidig er israelitten seg bevisst at denne verden ikke er den siste i rekken av Guds skapergjerninger. Denne verden er forgjengelig og skal avløses av en bedre verden. Ikke i en slik forstand at denne verden skal kullkastes og tilintetgjøres, men heller fullendes på et høyere trinn enn det opprinnelige skaperverk. Det er her sammenhengen mellom skapelsen og eskjatologien, mellom de første og siste ting, kommer til syne: Skapelsen sikter fram mot forløsningen. Aalen belyser hvordan dette gammeltestamentlige-jødiske perspektiv som han har arbeidet med i doktoravhandlingen ligger under tekster i Johannes Åpenbaring (særlig kapitlene 9 og 20) så vel som hos Paulus (Romerbrevet 8; 1 Korinterbrev 15; Kolosserbrevet 1). Etter Aalens syn tenker begge forfatterne Johannes og Paulus seg verdensutviklingen i to trinn: fra begynnelsen av er skaperverket disharmonisk, det er en dobbelthet i verdensordningen med farer og motsetninger som truer menneskets eksistens. Denne ufullkomne verdensorden skal så avløses av en ny forløst og fullkommen verden, der alle spenninger og trusler er borte. Selve dobbeltheten i tilværelsen finnes da ikke

mer og er erstattet av enhet. For Johannes er da urhavet borte, det er ikke lenger noen veksling mellom dag og natt, heller ingen vekslende årstider finnes mer. For Paulus kommer fullendelsen med oppstandelsen av de døde, som er innledet med Kristi oppstandelse. Gjennom sin korsdød har Kristus holdt et oppgjør med de kosmiske makter og myndigheter som er farlige for menneskene ved å ha brakt et forlik med dem, en fredsstiftelse av kosmisk art. Den restitusjon av skaperverket som Paulus ser for seg er ifølge Aalens syn en sammenfatning og fullendelse av skaperverket på et høyere trinn enn det første. Forestillingen om en syntetisk dualisme i skaperverket som skal avløses av et fullendt Guds verk i framtiden, som Aalen legger til grunn i denne artikkelen, er høyst aktuell. I så måte gir Aalens artikkel bibelske perspektiver til de etiske utfordringer vi som menneskehet står overfor ved den trussel som et globalt klimaskifte representerer.

Et annet kapittel i doktoravhandlingen, om “Verdens lys” (s. 282-306), har stor interesse også til belysning av Det nye testamente. Her analyserer Aalen de jødiske forestillinger om gudsfolket Israel og byen Jerusalem med templet som stedet for Guds herlighetslys og nærvær, og som verdens sentrum. Israel selv står som representant for folkeslagene. På dette punkt går Aalen ut fra en universalistisk partikularisme som en sentral tanke både i tidlig og rabbinsk jødedom. Aalen utnytter disse jødiske forestillinger særlig i to artikler jeg skal framheve. Den første artikkelen, “Begrepet πλήρωμα i Kolosser- og Efeserbrevet”, ble publisert i 1952 som den første etter doktoravhandlingen. Her viser Aalen hvordan tanken om Guds nærvær/Shekinah av rabbinerne erstatter Guds “herlighet” som det som fyller verden og templet. Dette blir da et parallellbegrep til uttrykket πλήρωμα (“fylde”) som blir overført på Kristus og menigheten i Kolosser- og Efeserbrevet. En ytterligere parallell finner Aalen i Johannesevangeliets prolog i 1,14 og 1,16 der Guds δό/α (“herlighet”) og πλήρωμα transformeres til Kristus som uttrykk for at Gud nå er nærværende og tar bolig i han.

I artikkelen “Lysets begrep i de synoptiske evangelier”²⁰ tar igjen Aalen utgangspunkt i de predikater jødedommen tillegger Israel som stedet for Guds nærvær og verdens lys. I ordet i Matt 5,13–16 er det nettopp denne tanken som overføres til disiplene som verdens lys og som slik skal la sitt lys skinne for verden. Aalen når på denne måten fram til en ny forståelse av hvordan lysets funksjon er å forstå i denne teksten og i parallelle synoptiske tekster. Lyset er ifølge Aalen ikke abstrakt å forstå, men del av det organiske liv, som utgår fra sin kilde og slik blir synlig for de andre folkene. Som kjernen i det fornyede gudsfolk har disiplene lyset organisk i seg og blant seg, som verdens lys. I denne artikkelen gjør Aalen noe tilsvarende

som i artiklene om Guds rike. På samme måte som Guds “herlighet” er konkret nærværende på et bestemt geografisk sted på Sinai, i Jerusalem og templet, blir Guds rike og tilsvarende disiplenes lys konkret å forstå, for Guds rikes del som husrom og fellesskap, for lysets del som sentrum i den menneskelige organisme.

Jeg går utenom de kristologiske artikler om Jesus’ selvbevissthet som Aalen mente var forankret i gammeltestamentlige-jødiske motiver og roller brukt om Gud og visdommen som Jesus appliserte på seg selv.²¹ Jeg skal heller se videre på noen av de artiklene som hører dogmatisk eller bibelteologisk hjemme i ekklesiologien og eskjatologien.

Gudstjenesten, nattverden og diakonien

I samband med debatten om kvinnelig prestedtjeneste berører Aalen jødisk gudstjenestemateriale fra det første århundre e. Kr. Jeg tar med dette aspekt fordi dette materiale fortjener fornyet oppmerksomhet. Slik sett er Aalens bemerkninger til dette tema mer å oppfatte som oppslag for videre forskning. I artikkelen “Bibelsyn og bibelbruk”,²² siterer han fra det han kaller den jødiske synagogeliturgi slik den reflekteres hos Filon av Aleksandria, som levde i Egypt i første halvdel av det første århundre, altså samtidig med både Jesus og Paulus. Aalen gir her egne norske oversettelser av to greske Filon-tekster. Den éne oversettelsen skal gjengis med Aalens parafraserende kommentarer i parentes:

Hva foreskrev lovgiveren (Moses) for sabbatsdagene? Han fant det riktig at man skulle komme sammen (suna/gesqai, jfr. Act. 20,7 f.), og sittende sammen (kaqe/zesqai, jfr. kaqhme/nw 1 Kor. 14, 30) skulle de med sømmelighet og orden (su\ n ai0doi= kai\ ko/smw|, jfr. de samme ord 1 Tim. 2, 9) lytte til lovene (i GT), således at ingen skal være uvitende (a0gnoei=n, jfr. samme ord i 1 Kor. 14, 38, og til saken se v. 31). Altså kommer de stadig sammen (sune/rxesqai, jfr. samme ord 1. Kor. 14, 26), og de sitter sammen. De fleste (d.e. forsamlingen) tier (siwpa=n, jfr. dette ord sammen med lalēi=n, Act. 18, 9 og det synonyme siga=n 1 Kor. 14, 28. 30. 34; jfr. subst. h9suxi/a med samme betydning 1 Tim. 2, 11 f.), unntatt når det er vanlig å gi et liturgisk svar til det som oppleses (jfr. a0mh/n 1 Kor. 14, 16). Dersom en av prestene er til stede, eller en av de eldste, så leser han opp de hellige lover for dem og utlegger hver ting nesten inntil den sene ettermiddag (Euseb. Praepar. Evang. VIII, 7, 12–13).²³

Uavhengig av kvinneprestdebatten på 70-tallet er Aalens tolkning av denne teksten interessant, forskningsmessig og metodisk betraktet. Dette er et eksempel der Aalen har ansatser til en konkret og situasjonsbetinget analyse av tekstene, og ikke bare en begrepsmessig idéhistorisk tilnærming løsrevet fra den historiske kontekst:

De mange terminologiske paralleller viser klart at situasjonen i dette avsnitt hos Philo er analog med den vi har i 1 Kor. 14 og 1 Tim. 2, de steder hvor Paulus meddeler forbudet mot at kvinnene taler i forsamlingen. Forskjellen består framfor for alt i at det ord som frembæres for menigheten, er et annet hos Paulus, det kristne ord, eller Kristi ord som det kalles på det beslektede sted Kol. 3, 16, mens det i den jødiske synagoge er lovens ord. ... I relasjon til dette ord er det at taushet påbys.²⁴

Jeg tror Aalen for så vidt har rett i at både Filon, i hvertfall implisitt, og Paulus eksplisitt gjenspeiler visse restriksjoner for hva en kvinne kunne foreta seg i synagogegudstjenesten respektive den tidlige kristne gudstjeneste. Men jeg synes han gikk for langt i måten han anvendte dette i kvinneprestdebatten. Det man kunne anføre Filon som referanseramme for måtte i så fall gjelde en spesifikk undervisningsrestriksjon; at det å opptre som lærer i synagogen var forbeholdt menn. Henvisningen til at de "fleste tidde" i den anførte Filon-teksten kan også forstås på bakgrunn av at undervisningen i den jødiske synagoge ifølge Filon noen ganger inkluderte en dialog mellom skriftutlegger og forsamlingen i form av spørsmål og svar.²⁵ I en slik kontekst kunne Paulus' påbud om at kvinner skulle tie i forsamlingen antyde en skjelning mellom den undervisning som fant sted i synagogen respektive kirken og i hjemmet. Det kan nemlig argumenteres for at både Filon og Paulus tenkte seg at synagogegudstjenesten respektive den tidlige kristne gudstjeneste var et sentrum og utgangspunkt for å overføre kunnskap om Loven til hjemmet og familien. Slik kunne den kunnskapsoverføring som fant sted i familien ses som en forlengelse av synagogens og kirkens skriftutleggelse. I fortsettelsen av det Filon-fragmentet vi siterte ovenfor, og som Aalen dessverre ikke har oversatt, tegnes nettopp et bilde av hjemmet og storfamilien som sted for undervisning og kunnskapsformidling. Her slår Filon fast at mannen har kompetanse til å overføre kunnskap om Moseloven til sin kone, en far til sine barn og slaveherren til sine slaver.²⁶ Det må forutsettes at hjemmeundervisningen da foregikk med tilknytning til den lesning og eksposisjon av Moseloven som fant sted i synagogen på sabbaten. Om dette er riktig, kan det medføre at den familiære setting var stedet for kvinnen å stille spørsmål, og da

rettet til mannen som kunnskapsformidler, jfr. 1 Kor 14,35. Mitt anliggende i denne sammenheng har imidlertid vært å vise at Aalen trekker inn relevant jødisk synagogemateriale fra en samtidig historisk kontekst for å belyse den tidlige kristne gudstjeneste slik Paulus og Acta gir oss glimt av.²⁷ Dette er prisverdig, og peker på et forskningsfelt som, så vidt jeg vet, ennå mangler en detaljert komparasjon av gudstjenestelig materiale hos Paulus og i NT forøvrig med hellenistisk-jødisk synagogemateriale.

I den storstilte internasjonalt publiserte artikkelen om “Nattverden som offermåltid i Det nye testamente”,²⁸ vil Aalen vise at det hos Paulus, Hebreerbrevets forfatter og i de synoptiske evangelier foreligger et helhetssyn på nattverden som gammeltestamentlig-jødisk offermåltid. Til forskjell fra et hellenistisk offermåltid, der både guddommen og mennesket hadde del i en og samme offermaterie, er det karakteristisk for det jødiske offermåltidet at Gud og mennesket var adskilt, og at mennesket ved offermåltidet, gjennom spising og drikking, får del i den av Gud innstiftede alter- eller offerhendelse. Overført på nattverden som kristent offermåltid betød dette at nattverden gir del i det som er ofret, nemlig Jesu legeme og blod som spises og drikkes. Jesu legeme og blod er således tenkt til stede som offermaterie på bordet hvor offermåltidet holdes. Derfor var det etter Aalens syn ikke tilstrekkelig å si at Jesus i nattverden gir “seg selv”. En måtte fastholde at det er Jesu legeme og blod som offermaterie som gis. En bekreftelse på denne teori om nattverden som jødisk offermåltid fant Aalen også i det urkristne kjærlighetsmåltid, som man har tenkt seg som et måltid som foregikk i rammen av nattverdfeiringen. I Judas brev vers 12 blir dette agape-måltidet omtalt med en gresk term, som kan brukes om feiringen av det jødiske offermåltid, blant andre av hellenistisk-jødiske forfattere som Filon fra Aleksandria og Josefus.²⁹

I 1984 ble Aalens artikkel “Versuch einer Analyse des Diakonia-Begriffes im Neuen Testament” publisert posthumt i festskriftet til professor Bo Reicke.³⁰ Her ønsket Aalen å avgrense diakonien som et begrep som i Det nye testamente er forankret i den kristne menighet og dens indre liv til forskjell fra en oppfatning som forbinder diakonien med nestekjærligheten og det allmenne kristelige ethos som prinsipp. Det er nettopp den siste vanlige oppfatningen Aalen vil stille spørsmål ved. Igjen går altså Aalen sine egne veier. Han begynner med domsteksten i Matt 25,44 om de som står på kongens venstre side som måtte gå bort, fordi de ikke hadde hjulpet kongen og hans utsendte ved ikke å ha bedrevet diakoni = tjeneste. Kongen og hans utsendinger karakteriseres ved å være i en nødssituasjon som sulten, tørst, fremmed, naken, syk og i fengsel. Beskriver evangelisten her en nødssituasjon som

hører det alminnelige sosiale liv til eller kirkens indre liv? Gjennom en detaljert eksegesi av de ulike ordene for nød på bakgrunn av GT, jødedom og NT for øvrig mener Aalen at Matt 25,35–45 gjenspeiler den tidlige kirkes situasjon av nød og den indre-kirkelige tjeneste. Tilsvarende finner Aalen at de ulike aspektene ved diakoni i Det nye testamente for øvrig dreier seg om forhold innen kirken mer enn nestekjærlighet og allmenn etikk. Altså er diakoni i NT et indre-kirkelig anliggende. Han sammenfatter sin tese slik: “Hier tritt uns die Möglichkeit entgegen, dass die Diakonie eine ekklesiologische Erscheinung ist eher als eine ethische und dass dies für Bestimmung des Begriffes seine Konsequenz haben muss. Zu dieser Konklusion bin ich tatsächlich gekommen.”³¹

Til slutt noen linjer om Aalens studier til eskjatologien, her konsentrert om hans syn på Jesus’ oppfyllelse av de gammeltestamentlige løfter og tanken om de dødes oppstandelse.

Løftenes oppfyllelse og oppstandelsen

Artikkelen “Evangelienes syn på løftenes oppfyllelse og Israels framtid”³² kan leses som en sammenfatning av flere av de linjene som forbinder hans doktoravhandling og de etterfølgende nytestamentlige studier. Overgangen—fra GT til NT, fra den gamle pakt til den nye pakt, fra Israel som Guds folk til disiplene og alle folk, fra Jerusalem, landet, templet og til Guds rike som frelsens gave og sted—inneholder både diskontinuitet og kontinuitet, brudd og sammenheng. Bruddet og sammenhengene består ifølge Aalen på det politiske og juridiske syn på Israel og deres goder og privilegier. Disse goder og privilegier er fremdeles forbeholdt Israel, men er med den eskjatologiske tid som er innledet med Kristus løftet opp på et høyere plan, et åndelig og universelt nivå, der de når den oppfyllelse de har siktet mot. Denne tolkning fører med seg for Aalen store bibelteologiske perspektiver. Et nytt sentrum i verden i og med at Guds *do/ca*—Schekina—nærvær i den nye pakts tid er transformert til Kristus befordrer: et nytt *Guds* folk av jøder og alle folk; et nytt sted for Guds nærvær i den kirke han grunnlegger; et nytt offer grunnlagt i Kristi død; et nytt offermåltid som er nattverden; en ny bønn, “Fader Vår”, som avløser de faste bønner fra synagogen og templet; en ny misjon til folkene, ikke forstått som en universell proselytisme ved at folkene igjen blir tilbudt Loven fra Sinai og blir innlemmet i Lovfolket,³³ ikke som en sentripetal bevegelse fra jordens ender til Jerusalem, men som en sentrifugal sendelse motsatt vei, der evangeliet om inntreden i Guds rike tilbys som frelsens rom, felleskap og gave.

Posthumt ble også monografien *“Heilsverlangen und Heilsverwirklichung. Studien zur Erwartung des Heils in der apokalyptischen Literatur des antiken Judentums und im ältesten Christentum”* utgitt ti år etter hans død, i 1990. Den var basert på hans Franz Delitzsch-forelesninger i Münster i 1974 etter invitasjon fra Professor Karl Heinrich Rengstorf, som også besørget at den ble utgitt i en prestisjetung vitenskapelig monografiserie på Brill forlag. Det går klare forbindelseslinjer fra Aalens doktoravhandling til dette siste publiserte arbeidet fra Aalens hånd. I forhold til doktoravhandlingen utvides i denne boken det eskjatalogiske perspektivet med kompletterende jødisk materiale fra den såkalte apokalyptiske litteratur, fra perioden det annet århundre f. kr. til det annet århundre e. Kr. I utvidet grad i forhold til doktoravhandlingen er det den eskjatalogiske fullendelse og forløsning av verden som studeres, og denne gang med forventningen om oppstandelsen fra de døde som midtpunkt. Med dette tema som utgangspunkt finner Aalen to stadier i de apokalyptiske skriftene. I det første stadium er forventningen om oppstandelsen fra de døde til stede. Restitusjonen av skaperverket og av Gudsfolket er rammen for oppstandelsen fra de døde. Oppstandelsen markerer opphevelsen av døden og synden. Skueplassen for det restituerte liv er jorden, men da forstått i kosmiske kategorier. Det var en forventning om en ny himmel og ny jord.

Det andre stadium i apokalyptikken fortrenger den tradisjonelle jødiske eskjatalogi om verdens fullendelse til fordel for en himmelsk-kosmologisk eskjatalogi, der tanken er at de rettfærdige fromme straks etter sin død får evig liv i himmelen, og da tenkt topografisk som et kosmologisk sted løsrevet fra det jordiske liv. På denne måten mister troen på de dødes oppstandelse sin betydning som innledningen til et liv der man skal leve evig med Gud i en fornyet verden. Denne endringen i det eskjatalogiske verdensbilde skjer ifølge Aalen i det annet århundre e. Kr. Samtidig vinner noe av den samme grunntanke innpass i den tidlige kristendom og hos kirkefedrene.³⁴

Med tanke på betydningen av dette jødiske apokalyptiske materiale for forståelsen av oppstandelsestanken i Det nye testamente konkluderer Aalen:

Wenn aber die Frage der Totenaufstehung eine Hauptfrage im Neuen Testament und in der christlichen Theologie geworden ist, dann ist der Hintergrund dieser Thematik neben jedenfalls in der jüdischen Apokalyptik als solcher zu suchen.³⁵

Utblick til videre forskning

Fra dette eskjatologiske utsyn passer det å avrunde med et utblikk til videre forskning som om vi stod på Aalens skuldre. Jeg har allerede antydnet at en studie av gudstjenestemateriale i 1. Korinterbrev og Acta på bakgrunn av jødisk synagogemateriale kan ha noe for seg. La meg kort antyde to andre studier som kan springe ut fra hans to større monografiske arbeider.

I forordet til doktoravhandlingen sier Aalen at den opprinnelig var tenkt som en forstudie til Det nye testamente.³⁶ Men en tilsvarende monografisk behandling av 'lys' og 'mørke' i Det nye testamente kom aldri fra Aalens hånd, selv om andre temaer har fått som vi har sett nedslag i flere av hans nytestamentlige artikler. Temaet 'lys' og 'mørke' berøres i noen grad i mindre studier til Johannesevangeliet og i hans forelesningsmanuskripter til "Johanneisk teologi" og "Johanneiske hovedbegreper", men da utgitt som studentreferater ved Menighetsfakultetet. Med dette har Aalen åpnet rom for videre studier. Hans tanke om en syntetisk dualisme mellom lys og mørke i tidlig og rabbinsk jødedom skulle videreføres i en utforskning av hvordan disse skapelsesmotiver fra prologen tas opp i senere deler av Johannesevangeliet under perspektivet av hvordan et ufullendt skaperverk sikter fram mot en fullendelse i og med Jesus' inkarnasjon, liv, død og oppstandelse. Dette er et aktuelt tema i forskningsdebatten om Johannesevangeliet for tiden, og jeg tror den hadde blitt beriket av Aalens perspektiver.³⁷ Jødisk materiale til en slik studie foreligger også i avhandlingen fra 1990, som nettopp behandler de dødes oppstandelse under synsvinkel av skapelsens restitusjon.

Likeledes skulle det kaste noe av seg å studere tekster i Johannesevangeliet 3 og 5, Romerbrevet 2, 1. Korinterbrev 4 samt 2. Korinterbrev 3 og 4 på bakgrunn av jødisk materiale om lysets funksjon i forbindelse dommen. En antydning til en studie av Paulus-tekstene på en slik bakgrunn foreligger i Aalens artikkel om "Lysets begrep i de synoptiske evangelier".³⁸ Her ligger det jødiske materiale godt tilrettelagt i Aalens doktoravhandling for videre studier.³⁹

Det har vært en glede på nytt å foreta en lektyre gjennom store deler av Sverre Aalens vitenskapelige forfatterskap som forberedelse til denne markeringen av hans 100-årsdag. Det er karakteristisk for hans større vitenskapelige arbeider at de leverer originale bidrag til utforskningen av tidlig og rabbinsk jødedom og Det nye testamente, som forskningshistorisk står seg pent fremdeles, og som vi fortsatt kan ha mye å lære av og bygge videre på.

---

¹ Foredrag holdt ved Det teologiske Menighetsfakultet i anledning av professor dr. theol. Sverre Aalens 100-årsdag, 7. desember 2009.

² Ivar Asheim, Åge Holter, Edvin Larsson, Magne Sæbø (red.): *Israel — Kristus — Kirken. Festskrift til professor dr. theol. Sverre Aalen på 70-årsdagen 7. desember 1979* (Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget, 1979).

³ Specimen: *Die Begriffe 'Licht' und 'Finsternis' im Alten Testament, im Spätjudentum und im Rabbinismus* (Skrifter utgitt av Det Norske Vitenskaps-Akademi i Oslo. II Hist.-Filos. Klasse 1951. No. 1).

⁴ S. Aalen, "Begrepet πλήρωμα i Kolosser- og Efeserbrevet", *Tidsskrift for teologi og kirke* 23 (1952) 49-67; idem, *Guds sønn og Guds rike. Nytestamentlige studier* (Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget, 1973), heretter referert til som GSoGR, (21-39) 26.

⁵ GSoGR, 32.

⁶ GSoGR, 315-316.

⁷ GSoGR, 59.

⁸ GSoGR, 107.

⁹ S. Aalen, "St Luke's Gospel and the last Chapters of I Enoch", *New Testament Studies* 13 (1966/67) 1-13; GSoGR, 185-197.

¹⁰ GSoGR, 197.

¹¹ Jeg regner i denne sammenheng vesentlig med Midrasjene, Misjna og Gemara, og Targumene.

¹² S. Aalen, "'Verdens lys' i rabbinismen", *Tidsskrift for teologi og kirke* 17 (1946) 132-143; "'Lys' og 'mørke' i Det gamle testamente", *Tidsskrift for teologi og kirke* 18 (1947) 122-129.

¹³ N.A. Dahl, "Begrepene 'lys' og 'mørke' i jødedommen. Opposisjonsinnlegg ved Sverre Aalens disputas 5. desember 1951 for den teologiske doktorgrad", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 53 (1952) 61-84, særlig ss. 64-65. Dahl kritiserte Aalen for en uheldig oppdeling av det jødiske materialet i tre skriftgrupper, GT, "senjødedom" og rabbinisme som om de representerte avgrensede historiske perioder, noe de ikke gjør.

¹⁴ I Skandinavia var universitetet i Lund i Sverige på denne tid et sentrum for såkalt Judaistik-forskning. Som elev av H. Odeberg var det her også Aalen la grunnlaget for sin doktoravhandling. Her fant han kolleger i svenske forskere som E. Sjöberg, N. Johansson, H. Ljungman og E. Lövestam. Jf. E. Baaslands studie om S. Aalens vitenskapelige livsverk i innledningen til Aalens monografi, *Heilsverlangen und Heilswirklichung. Studien zur Erwartung des Heils in der apokalyptischen Literatur des antiken Judentums und im ältesten Christentum* (Arbeiten zur Literatur und Geschichte des Hellenistischen Judentums; Leiden/New York/København/Köln: Brill, 1990) XI-XXI.

¹⁵ Dahl, "Begrepene 'lys' og 'mørke' i jødedommen", 62.

¹⁶ Ibid., 84.

¹⁷ Ibid., 67.

¹⁸ S. Aalen, "Kosmos og kaos i bibelsk tenkning", i *Deus Creator. Bidrag til skapelsesteologien. Tilegnet Ivar P. Seierstad på hans syttiårsdag 13. september 1971* (Oslo: Universitetsforlaget, 1971) 53-67.

¹⁹ Ibid., 57.

²⁰ S. Aalen, "Lysets begrep i de synoptiske evangelier", *Svensk Eksegetisk Årsbok* (1957/58) 17-31.

²¹ Disse artikler ble i seminaret behandlet av Hans Kvalbeins og Gunnar Johnstads foredrag.

²² GSoGR, 289-311.

²³ GSoGR, 305.

²⁴ GSoGR, 305. Jfr. også artikkelen, "Ad flertallsuttalelsen fra Menighetsfakultetets lærerråd om kvinner som prester", *Luthersk Kirketidende* (1973) 83-89, særlig s. 86.

²⁵ Se Filon, *De Vita Contemplativa* 75-79.

²⁶ Filon, *Hypothetica* 7, 14 fra Eusebius, *Praeparatio evangelica*. Se til dette tema mer generelt K.O. Sandnes, "'Når dine barn spør deg ...' Trosformidling til barn og unge i jødisk tradisjon", i *Når jeg så skal ut i verden*.

Barn og tro i tidlig kristendom (red. av K.O. Sandnes, O. Skarsaune og R. Aasgaard; Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2009) 61-74.

²⁷ Jfr. de stedene fra Acta som Aalen peker på i forbindelse med sin oversettelse av Filon.

²⁸ Opprinnelig publisert på tysk: "Das Abendmahl als Opfermahl im Neuen Testament", *Novum Testamentum* 6 (1963) 128-152; på norsk i GSoGR, 129-149.

²⁹ Jfr. GSoGR, 149 n. 76.

³⁰ S. Aalen, "Versuch einer Analyse des Diakonia-Begriffes im Neuen Testament", i *The New Testament Age: Essays in Honor of Bo Reicke* (ed. by W.C. Weinrich; vol. 1; Macon, GA: Mercer University Press, 1984) 1-13.

³¹ *Ibid.*, 6.

³² S. Aalen, "Evangelienes syn på løftenes oppfyllelse og Israels framtid", i *Israel, Kirken og Verden: Nordisk teologikonferanse Utstein kloster* (red. av M. Sæbø; Oslo: Forlaget Land og Kirke, 1971) 68-98.

³³ Ifølge rabbinisk jødedom hadde "misjonen" til folkene hatt sin tid ved at folkene ble tilbudt Loven på Sinai, men hvor kun Israel tok den imot. Til dette, se Aalens instruktive artikkel "Misjonen i det Nye Testament", *Mellom Brødre* 6 (1942) 1-2; 6; 11, hvor han går inn på den tidligjødiske og rabbiniske bakgrunnen for misjonstanken i Det nye testamente.

³⁴ S. Aalen, *Heilsverlangen und Heilsverwirklichung*, 61.

³⁵ *Ibid.*, 3.

³⁶ Se 'Licht' und 'Finsternis', 3.

³⁷ Se J. Painter, "'The Light Shines in the Darkness ...' Creation, Incarnation, and Resurrection in John", i *The Resurrection of Jesus in the Gospel of John* (ed. by C.R. Koester and R. Bieringer; WUNT 222; Tübingen: Mohr Siebeck, 2008) 21-46.

³⁸ Se "Lysets begrep i de synoptiske evangelier", 24.

³⁹ Se 'Licht' und 'Finsternis', 71-73; 233-236; 321-324.